

IVAN MEŠTROVIĆ – UTAMNIČENIK ANTE PAVELIĆA I ANTIKOMUNIST

Ivana Grabić

UDK: Meštrović, I. (1883.-1962.), 2-23: 331.27
Pavelić, A. 8.11.1941. 343.133:Ivana Meštrovića
Meštrović, I. : 329.058.2 NDH
Meštrović, I. 343.126.1
(450): 343.325 (497.5)
(Dalmacija + (210.7)) : 347.440.14(18. svibanja. 1941):(450)
(Meštrović, I +Kljaković)27-565.3:341.346
Meštrović : 343.26
Meštrović, I :27-184]343.819.1
343.293 Meštrović, I. 13. siječnja 1942. g.
3.078.1:27.772.51 Stepinca i Opata Marconea 2-185.53
20.“327.506“1942.(450)
1943.-1945. dolazi u Švicarsku
316.776.3: Mačekovim HSS-om.
177.9 Meštrovića, I.: 343.154 Stepinca 1950. g.
394.44 : (1-88)10.“327.507“ 1959. g.
629.7.076.66 Meštrovića : Tita 1959. g.

Sveučilište u Splitu
Katolički bogoslovni fakultet
ivana.grabic1@skole.hr

<https://doi.org/10.34075/cs.59.2.4>

Stručni rad

Rad zaprimljen 6/2023.

Sažetak

U članku autorica istražuje složenu dinamiku odnosa između kipara Ivana Meštrovića i vođe Nezavisne Države Hrvatske (NDH) Ante Pavelića te Meštrovićeve antikomunističke stavove.

U prvom dijelu članka autorica prikazuje život i djelovanje Ivana Meštrovića tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata, u vrijeme Ante Pavelića i Josipa Broza Tita. U prikazu umjetnikovih najdubljih misli i osjećaja u odnosu na politička i društvena pitanja, ali i njegove zabrinutosti za obitelj i prijatelje koristi se korespondencijom s mons. Svetozarom Rittigom i dr. Ivom Tartagliom. Naglašava i zauzimanje kardinala Alojzija Stepinca u Meštrovićevo oslobađanje od ustaške vlasti, ali i Meštrovićevo aktivnost u zalaganju za oslobađanje Alojzija Stepinca iz zatvora na koji ga je osudila komunistička vlast.

U drugom dijelu članka autorica analizom povijesnog konteksta i političkih previranja otkriva kako su Meštrovićevo stavovi i politička uvjerenja oblikovali njegovu sudbinu u turbulentnom razdoblju jugoslavenske povijesti XX. stoljeća.

Ključne riječi: Ivan Meštrović, Ante Pavelić, NDH, Josip Broz Tito, antikomunist

Ivan Meštrović (1883. – 1962.), jedan od najistaknutijih religioznih umjetnika među Hrvatima, bio je izložen različitim političkim zbivanjima tijekom svog života, koja su ga dovela u doticaj sa značajnim političarima XX. stoljeća. Njegovo političko uvjerenje bilo je oblikovano konkretnom poviješću i okolnostima vremena u kojem je živio i stvarao. Prvo razdoblje, od studentskih dana do Prvoga svjetskog rata, uvjetovano je trima činjenicama zbog kojih je imao važnu ulogu u oblikovanju kulturne pozadine političkog projekta stvaranja zajedničke jugoslavenske države.

Prvo, Meštrović je bio potaknut rodoljubljem i poviješću svojih predaka koji su se suočavali s osmanskim prijetnjama. Drugo, Kraljevina Dalmacija bila je sastavni dio austrijskog dijela Dvojne Monarhije, a Kraljevina Hrvatska i Slavonija sastavni dio Ugarskog dijela Monarhije, što je Meštrovića potaknulo na prosvjed protiv takvog političkog uređenja. Zbog toga je na Međunarodnoj izložbi u Rimu 1911. svoja djela izlagao u paviljonu Kraljevine Srbije. Treće, Meštrovićeva potpora ideji jugoslavenskog ujedinjenja bila je potaknuta talijanskim pretenzijama na teritorije s većinskim hrvatskim stanovništvom (Istra, Hrvatsko primorje s Rijekom i Dalmacija do Kotora).

Svjestan potrebe za promjenom političke i društvene klime, kako bi se osigurala bolja budućnost za hrvatski narod, tijekom ratnih godina djelovao je kao član Jugoslavenskog odbora, osnovanog kako bi pred saveznicima zastupao interese buduće jugoslavenske države s područja Austro-Ugarske Monarhije i kako bi pokušao utrti put ujedinjenju s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom u zajedničku državu.¹ O razlozima zbog kojih se u tom prvom razdoblju zalagao za ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu piše u članku napisanom 1924. g. u kojem iznosi i viđenje idealnog jugoslavenstva kakvo bi prema njemu trebalo biti i za koje bi se trebalo boriti.

„Kao što u opšte, čovječanskom, tako i u našem narodnom životu, ja želim da se nađe harmonija: harmonija između ljudi i zemlje na kojoj žive i od koje žive, između sela i grada, između neukoga i učenoga, a nada sve harmonija između naših plemena. Za ljubav te harmonije ja sam, na svoj način, učestvovao u borbi za slobodu i ujedinjenje našeg naroda, jer sam bio uveren da se u slobodi može bolje da izrazi snaga duha i postigne skladno zujanje žica. (...) Treba da sve naše narodne snage i osobine dođu do izražaja, da se čuje zvuk sviiju žica na našoj liri, jer sama jedna žica ne daje i ne može dati puno harmonije, pa čak ni pravu vrednost melodije. Ja želim tu našu harmoniju i verujem u nju, i

¹ Usp. Duško Kečkemet, *Život Ivana Meštrovića I.*, Školska knjiga, Zagreb, 2009., 290-292.

čujem već u duši njenu lepotu. Tako ja shvaćam naše jugoslovenstvo. Ono treba da bude ta harmonija raznih zvukova sviju naših žica."²

Do Drugoga svjetskog rata Meštrović je poznat kao Hrvat jugoslavenske orijentacije, rado viđen na dvoru kralja Aleksandra. No nakon ubojstva Stjepana Radića 1928. g. i atentata na kralja Aleksandra 1934. g. dvorska politika doživjela je slom. Sklapanje Sporazuma Cvetković-Maček i uspostava Banovine Hrvatske 26. kolovoza 1939. g. kako bi se sredila unutarnjopolitička situacija i stabilizirala država, u Meštroviću je izazvalo zabrinutost zbog ugrožavanja nacionalnog jedinstva s pozicije velikosrpstva. Srbi su mislili da su Hrvatima dali previše, dok su Hrvati smatrali kako su dobili premalo. Jaz je činio nepremostivim.³

U stvaralačkom smislu to je bilo vrijeme obilježeno intenzivnim radom na sepulkralnim arhitektonskim građevinama i javnim spomenicima, kao i angažmanom na Višoj školi za umjetnost i umjetnički obrt koju je Meštrović preoblikovao u Umjetničku akademiju. Međutim, političke prilike u Kraljevini Jugoslaviji dramatično su se promijenile Hitlerovim napadom 6. travnja 1941., kada Kraljevina Jugoslavija doživljava slom, a već 10. travnja uslijedilo je proglašenje Nezavisne Države Hrvatske na čelu s poglavnikom Antom Pavelićem, vođom Ustaškog pokreta. Bila je to jednostranačka, diktatorska država koja je Rimskim ugovorima (18. svibnja 1941.) Dalmaciju i veći dio otoka prepustila Talijanima. Ogorčen ustaškim terorom i četničkim zločinima nad Hrvatima velik broj građana doskora se priključio antifašističkoj borbi pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije i Josipa Broza Tita. Krajem Drugoga svjetskog rata, u svibnju 1945. godine, na hrvatskom teritoriju dolazi do vojnog sloma NDH, pobjede komunista i uspostave Federativne Narodne Republike Jugoslavije. S usponom komunističkog režima i Meštrović se našao pred novim izazovima i političkim utjecajima koji su duboko obilježili njegov život i rad.

1. ŽIVOT IVANA MEŠTROVIĆA POD PAVELIĆEM I TITOM: FAKTOGRAFSKI PRIKAZ

U trenutku napada na Jugoslaviju (6. travnja 1941.) Meštrović se nalazio u Splitu u želji da ondje s obitelji i prijateljima provede uskrasne blagdane. Bombardiranje Splita i ostalih gradova označilo

² Ivan Meštrović, *Monografija*, Nova Evropa, Zagreb, 1933., 15.

³ Usp. Krsto Spalatin, *Sjećanja na Ivana Meštrovića*, *Hrvatska revija*, 33 (1983), 4, 62.

je početak rata i u Dalmaciji, kojom su doskora zagospodarili Talijani koji su podržavali ustaše. Budući da je Meštrović za vrijeme Prvoga svjetskog rata bio istaknuti član Jugoslavenskog odbora i zagovarao ujedinjenje Hrvata, Slovenaca i Srba, ustaška ga je vlast smatrala veleizdajnikom Hrvatske. Stoga učestali glasovi o njegovoj deportaciji u Italiju nisu izazivali čuđenje. Upozorenja i savjeti pristizali su od engleskog konzula Rappa, splitskog biskupa Kvirina, Joze Kljakovića, Mile Budaka. Ovaj potonji pokušao ga je nagovoriti da posjeti Antu Pavelića i vrati se na mjesto profesora na Likovnoj akademiji te na taj način izbjegne uhićenje, no Meštrović je to odbacio. U Zagreb je doputovao 6. listopada 1941. s Jozom Kljakovićem kako bi nabavio putovnicu i vizu i s obitelji napustio NDH. Nakon neuspjelih pokušaja u jesen 1941. godine uhićen je i sljedeća četiri mjeseca provodi u ustaškom zatvoru na Savskoj cesti.⁴ Krajem 1941. i početkom 1942. uslijedilo je najteže i najdramatičnije razdoblje Meštrovićeva života. Boravak u zatvoru, odvojenost od obitelji i bliski susret sa smrću ostavit će traga u kasnijim godinama njegova života i stvaralaštva. U iščekivanju smrtne osude, do koje naposljetku nije došlo, psihički i fizički slomljen pisao je oproštajna pisma članovima svoje uže obitelji.

Intervencije za njegovo oslobađanje pristizale su odasvud. Najveća zasluga pripala je zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Viktoru Stepincu koji je posredovao kod papinog izaslanika, opata Ramira Marcone. Marcone je, po želji Vatikana, dva puta intervenirao kod Pavelića. Prvi, put Pavelić je bio nepopustljiv. No drugi put, nakon što je saznao kako je riječ o posebnoj želji Svetog Oca, popustio je. Meštroviću je tako odobreno putovanje na Venecijanski bijenale, a potom i rad na uređenju Zavoda svetog Jeronima u Rimu.⁵ Ondje je za vrijeme boravka izradio četiri djela: *Sv. Jeronim*, reljef, 1942., *Papa Siksto V.*, reljef, 1942., *Papa Lav XIII.*, gips 1942., *Papa Pijo XII.*, skulptura u bronci, 1942.

Život u tuđini i razdvojenost od obitelji u Splitu teško su pogodili Meštrovića. Na nedaće njegova naroda gomilala su se i osobna stradanja i bolesti te poteškoće članova njegove obitelji za koje se osjeća krivim, posebno zbog uhićenja njegova brata Petra koji je završio u zatvoru u Beogradu zajedno s prijateljem Pavlom Ostovićem. Krajem 1942. godine obitelj se napokon okupila, no žive teško, stisnuti u skućenim hotelskim sobama. Suočen s nedaća-

⁴ Usp. Jozo Kljaković, *U svremenom kaosu*, Zagreb, 1969., 200-201. Duško Kečkemet, *Život Ivana Meštrovića II.*, Školska knjiga, Zagreb, 2009., 252-262. Mate Meštrović, *U vrtlogu hrvatske politike* (dalje: *U vrtlogu*), Zagreb, 2003., 28-29.

⁵ Usp. Kečkemet, *Život Ivana Meštrovića II.*, 330.

ma koje su zadesile njegov rodni kraj i članove obitelji, Meštrović se osjeća duboko nesretnim. Tugu i teškoće koje proživljava izražava u pismu prijatelju Ivi Tartagliji:

„Boli čovjeka sve zlo što se na svijetu događa ali se tu osjeća nemoćnim, dok ga se domaće zlo više doima zato što mu se po neki put učini da je i sam sukri-
vac, jer da nešto nije predvidio, da nije preduzeo, pa mu je zato teže. Što se je u
mome selu desilo nije nego mali isječak iz velike tragedije, ali nosi sve karakte-
ristike opće tragedije na cijelom prostoru: megalomanijom opijeni divljaci prave
nihilističke gestove kao da hoće sa zlodjelima da se obesmrte. Kaos u koncep-
ciji kod ovog svijeta u samom početku: destruktivno su proglasili „konstruk-
tivnim“, a rušenje „zidanjem“. Što si bio čuo točno je, samo što je još i gore!
Starog strica Iliju su ubili, oko mu kuće zapalili, jednog unučića što je bio sa
njima isto, kao i sve što su zatekli rođjake i komšije, Markova sina Ivana, koji
se je jedini desio kod kuće ubili. Kuću zapalili, kao i školu i higijensku stanicu,
te sve kuće u okolici.“⁶

Osjećaj žalosti i nemoći dodatno je pojačan saznanjima o uni-
štavanju njegovih umjetničkih djela, kako u rodnom kraju tako i
na Josipovcu, gdje ih je uništila od ustaška omladina.⁷

U Rimu je posljednji put susreo zagrebačkog nadbiskupa Aloj-
zija Stepinca, koji mu je tom prilikom rekao kako se vjerojatno više
neće vidjeti jer će ga doskora ubiti ili „nacisti ili kasnije komunisti“.⁸

U ljeto 1943. Meštrović iz Rima odlazi u emigraciju u Švicar-
sku, gdje ostaje do srpnja 1946. Suočavajući se s vlastitom bolešću,
bolešću svog sina Mate kojem je dijagnosticiran tumor na natkolje-
nici, Tvrtkovih problema s alkoholom i nedostatkom informacija o
bratu Petru, bijeg i utjehu pronalazio je u radu na drvenim reljefi-
ma. Izbjegava službene i osobne kontakte s predstavnicima NDH i
jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu, premda je kao hrvatski
domoljub održavao veze s članovima Mačekova HSS-a.⁹

Sa završetkom rata na hrvatskom teritoriju vlast su preuze-
li partizani. U novoj Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji
poticalo se bratstvo i jedinstvo svih naroda i nacionalnih manjina,
s uvjerenjem kako je to način rješavanja nagomilanih nacional-
nih problema. Ubrzo se međutim pokazalo da ljudska i građanska
prava zajamčena Ustavom nisu poštivana u praksi. Bilo je zabra-
njeno svako iskazivanje drukčijeg mišljenja, a politički protivnici i

⁶ *Pismo Ivana Meštrovića Ivi Tartagliji*, Rim, 6. ožujka 1943. Citirano prema Norka Machiedo-Mladinić, *Prijatelji. Dopisivanje Ivana Meštrovića s Ivom Tartaglijom u razdoblju od 1905. do 1947. godine*, Književni krug Split, 2015., 229.

⁷ *Usp. Pismo Ivana Meštrovića Ivi Tartagliji*, Rim, 2. travnja 1943., u: Machiedo-Mladinić, 233.

⁸ *Usp. Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Pittsfield Mass, 6. srpnja 1948., Atelijer Meštrović Zagreb – Arhiv Rittig (dalje: AMZ-AR)

⁹ *Usp. Kečkemet, Život Ivana Meštrovića II.*, 299-327, 348. *Pismo Ivana Meštrovića Ivi Tartagliji*, Geneva, 28. rujna 1945., u: Machiedo-Mladinić, 300-302.

neistomišljenici su proganjani. Sve vjerske zajednice, a Katolička Crkva posebno, bile su izložene pritiscima i progonima. Katoličkoj Crkvi oduzimaju se zemljišta i nekretnine. U to vrijeme Meštrović je boravio u Švicarskoj i izradio sedam drvenih reljefa iz ciklusa „Život Kristov“ (*Poklon mudraca, Krist i preljubnica, Uskrsnuće Lazarovo, Krist kod Marije i Magdalene, Ulazak u Jeruzalem, Ressurrexit i Noli me tangere*).¹⁰ U vrijeme kada su mnogi prolazili kroz poslijeratne izazove, Meštrović je inspiraciju i utjehu pronašao u stvaranju reljefa s prikazom ključnih trenutaka Kristova života.

Proglašenjem Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji 23. kolovoza 1945. vlasnici zemlje koji po glavnom zanimanju nisu bili zemljoradnici, a zemlju nisu obrađivali, nisu smjeli posjedovati više od tri hektara obradive zemlje, te im je oduzet sav višak obradive zemlje. Taj Zakon obuhvatio je i Meštrovića, kojem također biva oduzeta zemlja, iako je jedan dio nje bio greškom upisan na njega, dok je ostatak sam kupio u kulturne, a ne materijalne svrhe. Informacije o tome dobiva od Tartaglie za boravka u Švicarskoj.¹¹

Po završetku rata komunistička vlast započela je akciju oko Meštrovićeva povratka u domovinu s namjerom njegova iskorištavanja za političku konsolidaciju države i stvaranje pozitivne slike o komunističkom režimu.¹² On je odugovlačio s povratkom, to više što su do njega dolazili glasovi o tome kako partizani provode represiju i zločine u Hrvatskoj. Htio se bolje obavijestiti o pravom stanju kod kuće.¹³ Osim toga, doznajući informacije vezane za uhićenje njegova brata Petra i Pavla Ostovića, nije vjerovao obećanjima da će biti oslobođeni dok se to uistinu ne dogodi. Sve to je dovelo Meštrovića do uvida kako u poslijeratnoj Jugoslaviji ne bi mogao ugodno živjeti i raditi u miru.¹⁴

¹⁰ Usp. Duško Kečkemet, *Život Ivana Meštrovića, sv. II.*, 347.

¹¹ Usp. *Pismo Ivana Meštrovića Ivi Tartagliji*, 17. lipnja 1946., u: Machiedo-Mladinić, str. 345.

¹² Usp. Slađana Josipović, *Politizacija pokopa Ivana Meštrovića, Časopis za suvremenu povijest*, 39 (2007), 2, 321.

¹³ Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., 350. Usp. *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim, 11. kolovoza 1946., AMZ-AR; *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Geneve, 21. veljače 1946., AMZ-AR.

¹⁴ Usp. *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim, 11. kolovoza 1946., AMZ-AR; *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Geneve, 21. veljače 1946., AMZ-AR. O Peši piše i u: *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim, 6. kolovoza 1946., AMZ-AR; *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim, 11. kolovoza 1946., AMZ-AR; *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim, 30. studenog 1946., AMZ-AR.

„Pa i ja sam samo čovjek, a i najpožrtvovnijem čovjeku je lako podnijeti najednom i najtežu muku nego svakidan gledati oko sebe, a bit u stanju da ne možeš ništa pomoći. Naše zlo nije samo u našem nesretnom položaju nego i u nama samima. Zato smo slični u svim režimima divljaštvo i okrutnost su prevladavajuće karakteristike. Čini mi se da kod čovjeka uopće nije najgora opačina pohlepa i pljačka nego njegov sadisam da mu je najveće uživanje mučiti druge. Zato se čovjeku nameće misao: treba li čovjek uopće da žive i nije li njegov sadisam, njegova glupost i pohlepa tek vražija rabota, da ga uništi. U tom vještom vražjem vrtlogu krivih predodžbi, čovjek se obmanjuje, da se boji za svoje održanje, za svoj ja, za svoje pleme, za svoju rasu, za veću ljucku pravicu, a kad tamo sve vodi općem mišljenju, jer je čovječanstvo jedno i može živjeti samo kao jedno, ili ću ja nestati.“¹⁵

Društveno-političke okolnosti u Europi pojačane osobnim psihičkim i fizičkim posljedicama koje je na njega i njegovu obitelj ostavio boravak u zatvoru, dovele su do odluke o odlasku u Ameriku, gdje se u najvećoj mjeri posvećuje umjetničkom radu. Progovarajući o Meštrovioćevu životu u emigraciji u Americi, Bogdan Radica zapisao je kako je njegova prisutnost bila živa, dramatična i značajna, te kako nije bilo događaja koji on ne bi odmah komentirao i dao mu odgovarajuće značenje.

O strahotama koje u domovini proživljavaju brojni svećenici i katolički narod Meštrovioću je pisao i Alojzije Stepinac, navodeći kako u tim teškim okolnostima vjera ima veliku ulogu, jer narod pronalazi utjehu samo u Bogu i crkvi.¹⁶ Meštrovioć doskora pristaje i na poziv svoga prijatelja mons. Rittiga da se primi posredništva oko Stepinčeva oslobođenja. Krajem siječnja 1950. uključio se u kampanju za oslobođenje Stepinca iz zatvora, a potom i za pružanje primjerene liječničke skrbi kardinalu. Osjećao je iznimnu zahvalnost i kršćansko poštovanje prema Stepincu. Osobno je bio uvjeren u njegovo poštenje i domoljublje koje je iskusio u predratnom prijateljstvu s njim.¹⁷ Stoga će i svoj posljednji posjet domovini 1959. godine uvjetovati neometanim kretanjem i posjetom kardinalu Stepincu.

Meštrovioćeva prepiska s Bogdanom Radicom, Svetozarom Rittigom, Dominikom Mandićem, Hijacintom Eterovićem i drugima otkriva njegova duboka razmišljanja o teškim pitanjima, kao i njegovo zanimanje za razvoj stanja u zemlji. U njima otvoreno progovara i o nevoljama svoje obitelji i prijatelja koji su bili primorani napustiti

¹⁵ *Pismo Ivana Meštrovioća Svetozaru Rittigu*, Rim, 6. ožujka 1946., AMZ-AR.

¹⁶ Usp. Alojzije Viktor Stepinac, *Pisma iz sužanjstva (1951.-1960.)*, Postulatura Sluge Božjega Alojzija Stepinca, Zagreb, 1998., 41-42. *Pismo Alojzija Stepinca Ivanu Meštrovioću*, Krašić, 28. siječnja 1954., AP, sv. XII, 222.

¹⁷ Usp. *Pismo Ivana Meštrovioća Svetozaru Rittigu*, Rim, 11. lipnja 1946., AMZ-AR; *Pismo Ivana Meštrovioća Svetozaru Rittigu*, Syracuse, 10. kolovoza 1950.; *Pismo Ivana Meštrovioća Svetozaru Rittigu*, 27. rujna 1950., AMZ-AR.

zemlju i otići u emigraciju.¹⁸ „Taj ga je razvitak i puno nepoznavanje zapadne javnosti o stvaranju Jugoslavije i o ulozi vodećih Hrvata u njoj i tjerao, da nagovori Pavla Ostovića, da napiše na engleskom jeziku knjigu: ‘The truth about Yugoslavia’, iz koje je izbijala dokumentirana istina, kako su samo Hrvati bili istinski odani Jugoslaviji, dok su najvećim dijelom gotovo svi srbijanski političari bili protiv Jugoslavije.“¹⁹ Međutim, u predgovoru navedene knjige Meštrović se ograđuje od Ostovićevih razmišljanja, posebno onog o nedostatku vidljive alternative postojećem režimu na Zapadu. Osvrćući se na recenziju knjige u *Danici*, piše Mandiću kako je duboko razočaranje u režim dovelo do zaključka da je rastava jedini izlaz. No, naglašava kako je riječ *rastava* jednostavno izreći, ali teško pronaći način koji bi obje strane zadovoljio, i to ne samo u subjektivnim osjećajima već i objektivno pravednim za obje strane. Nepravedno rješenje za bilo koju stranu povećalo bi nesigurnost za obje, te bi dovelo do neprestanih borbi i kombinacija trećih da budu njihovi graničari i da se međusobno istrijebe. Prema njegovu zaključku, najbolja taktika je dokazati kako krivica nije na našoj strani, nego na njihovoj, jer oni neće shvatiti da jednaki ne mogu biti podređeni jednacima.²⁰

2. IVAN MEŠTROVIĆ: KROZ PRIZMU REPRESIJE I OTPORA

2.1. Interpretacija Meštrovićeva položaja u vrijeme ustaškog režima

U nastojanju da dobije putovnicu i vizu za izlazak iz Nezavisne Države Hrvatske (NDH), po dolasku u Zagreb, u jesen 1941. godine, Meštrović se susreo s Tomislavom Sertićem, ustaškim pukovnikom koji je bio zainteresiran za njegovo mišljenje o političkim prilikama u zemlji. Meštrović bez ustručavanja izražava kritiku i nepristajanje uz politiku oslonca na fašističku Italiju i nacističku Njemačku,

¹⁸ U *post scriptum*u pisma upućenog Mandiću 16. svibnja 1954. progovara o Kljakovićevom fizičkom, duševnom i materijalnom stanju. „Kod kuće mu porodica skapava od glada i bolesti te progona vlasti a njega u Argentini gone sljedbenici ‘dičnoga Poglavnika’“. Ivan Mestrovic Papers (MST), University of Notre Dame Archives (dalje: UNDA). *Pismo Ivana Meštrovića Dominiku Mandiću*, 16. svibnja 1954., CMST 3/100.

¹⁹ Bogdan Radica, *Godina Ivana Meštrovića: Stogodišnjica njegova rođenja*, *Hrvatska revija* 33, (1983), 3, 9.

²⁰ *Pismo Ivana Meštrovića Dominiku Mandiću*, 30. svibnja 1952., Ivan Mestrovic Papers (MST), University of Notre Dame Archives (dalje: UNDA), Notre Dame, IN 46556, CMST 3/99.

smatrajući kako je Pavelić potpisao pakt sa *dva vruga* koji su zemlju već uhvatili za grlo i sjeli joj na grudi. Kritizirajući režim zbog ograničavanja slobode i stvaranja atmosfere straha, Meštrović je naglasio kako se narod dijeli i potiče na međusobnu netrpeljivost.

„Zar se ovako pravi slobodna država? Zar ne vidite da nitko ne smije disati, svi moraju strepiti od nekih bijednih bašibozuka, obučениh u neke talijanske uniforme, a za čiji račun? Zar ne vidite, da okupator gura Srbe na Hrvate, a Hrvate na Srbe, da se trijebe međuse kao crvi i žuti mravi.“²¹

Meštrovićev oštar osvrt na političku situaciju jasno je pokazao njegovu duboku zabrinutost za sudbinu zemlje. Iako ga je Sertić nagovarao da navedene kritike osobno priopći Paveliću, Meštrović je to odbio, uvjeren kako Pavelić probleme te vrste smatra isključivo njegovom i ustaškom stvari u koju se nitko ne smije i ne treba miješati. No Meštrovićevo odbijanje pokazuje i njegovu čvrstu moralnu poziciju i vjerovanje kako je dužnost svakoga suprotstaviti se nepravdi i tiraniji, bez obzira na moguće posljedice.

Najteže razdoblje svog života Meštrović je proživio tijekom boravka u ustaškom zatvoru, u koji je dospio netom nakon što je dobio putovnicu. Dani provedeni u zatočeništvu prolazili su sporo, teško i nostalgично. Vlaga i hladnoća zatvorske ćelije pridonijeli su njegovom fizičkom i psihičkom slomu, a oporavak je potrajao dva mjeseca. Vrijeme u zatvoru prvotno je provodio prevodeći grčku dramu *Demetra*, a s tim je prestao kad je jedan poručnik njemu i Kljakoviću počeo krijumčariti papir i kredu. Odvojeni od obitelji i uskraćeni za hranu u zatočeništvu su proveli i Božić 1941. godine.²²

U zatvoru osjeća miris vlastite smrti i smrti drugih. Pomirivši se s tom činjenicom, napisao je oprostajna pisma supruzi Olgi, djeци i braći, izražavajući u njima svoje najintimnije osjećaje koje nije pokazivao ranije. Zanimljivo je kako sva pisma završavaju zazivom: „*Neka te Bog prati!*“ ili „*Neka je Bog s tobom!*“²³ Tijekom tog razdoblja duboko je proživljavao svoju vjeru, čitajući Sveto pismo i tražeći dodir s Božjom providnošću. Došao je do zaključka kako i u Isusovim najtežim životnim trenutcima pored njega nije bilo „ni matere, ni sestara, nego samo žene i pokojni prijatelj koji ga je slijedio“.²⁴ Njegove molitve bile su uslišane, te je pomilovan i 13. siječnja 1942.

²¹ Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, 285.

²² „*Sad sam i bolje spavao i u ustašama sam, ukoliko sam ih vidao ili slušao gledao žalosne ljudske strojeve*“. Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, 308.

²³ Duško Kečkemet, *Život Ivana Meštrovića II.*, 272.

²⁴ *Usp. Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, 26. siječnja 1942., pisano rukom, AMZ-AR.

godine pušten iz zatvora u kućni pritvor, gdje je ostao do 12. ožujka iste godine.²⁵ Iskustvo boravka u zatvoru duboko je oblikovalo Meštrovića te će se ono odraziti i na njegov umjetnički rad.

U kućnom pritvoru Meštrović je nastavio s radom na svojim umjetničkim djelima koliko mu je narušeno zdravlje to dopuštalo. Tijekom tog razdoblja posjetio ga je i Edmund Weesenmayer, opunomoćenik Vlade Trećeg Reicha u NDH, koji je izrazio sumnju u Meštrovićevo lojalnost Paveliću. Na to je Meštrović odgovorio kako on niti voli, niti mrzi Pavelića.²⁶ Weesenmayer je smatrao kako bi Meštrović trebao podržati Pavelića, no on nije mogao pristati na to. To nije bilo samo zbog njegovog stava kako umjetnost ne može služiti propagandi, već i zbog čisto hrvatskih razloga, poput činjenice o prepuštanju Dalmacije Talijanima.²⁷

Nakon izlaska iz zatvora Meštrović je dva puta susreo Pavelića. U prvom razgovoru Pavelić mu je izrazio žaljenje zbog svega što je prošao u zatvoru, ali i opravdavao odluku o prepuštanju Dalmacije Talijanima. U drugom susretu, tražio je Meštrovićevo mišljenje o jednoj skulpturi koju je trebao svečano otkriti. Meštrović je ostao nepokolebljiv u svojoj uvjerenosti kako umjetnost ne bi trebala biti sredstvo propagande i političkih manipulacija, unatoč želji za iskazivanjem poštovanja prema njegovom umjetničkom radu.

Dva dana nakon njihova razgovora, kada se Eugen Dido Kvaternik oglušio o Pavelićevu naredbu da Meštroviću izda vizu za odlazak iz zemlje, Pavelić je sam potpisao Meštrovićevo putovnicu, te on 20. lipnja 1942. odlazi u Italiju.²⁸ Ta situacija ilustrira složene odnose između Meštrovića i Pavelića te njihovu političku dinamiku, u kojoj su se osobni principi i političke okolnosti isprepleli. Meštrovićevo odluka o napuštanju zemlje naglašava njegovu neovisnost i principijelnost, a odlazak u Italiju distanciranje od Pavelićeva režima, s jedne strane, i nastavak umjetničkog rada u sigurnijem okruženju, s druge strane.

2.2. Interpretacija Meštrovićevo položaja u vrijeme komunizma

Kad su komunisti došli na vlast u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata, Meštrović je bio u Italiji. Neslaganje s politikom komunističkog režima postalo je još dominantnije. Stoga doskora

²⁵ Usp. Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, 293-297.

²⁶ Usp. *Ibid.*, 313.

²⁷ Usp. *Ibid.*

²⁸ Usp. Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, str. 321-323.

odlazi iz Italije u Ameriku, gdje ostaje do konca svog života. Povratak u domovinu izbjegavao je zbog mišljenja kako bi se u vlastitoj zemlji i kući osjećao kao stranac, kao „kmet avanturistički“. Svjestan kako bi se ondje suočio s brojnim izazovima i neugodnostima, jedino što je želio bilo je provesti ono malo vremena koje mu je preostalo u miru i slobodi.²⁹

„Istina je da me muči nostalgija za mojim krajem i zemljom nu isto tako se trudim da cijelu zemlju, kao takovu, gledam kao svoje prebivalište. U ostalom to bijaše moja zemlja, kad sam u njoj morao vječno hodati ko onaj u cirkusu na konopu razapet na dva stupa. Gdje čovjeku nisu misli, shvatovje i osjećaja identični sa onim u okoline mu, tu je on vječno stranac. Zemlja zaista „ima svoje“ i ne poznaje jada pojedinca koji ide da se nauči da od nje dignu. Mene u srcu raduje što mi pišeš o poduhvatu koji će donijeti boljitka i dao Bog da se ostvari i da bude na sreću, mir i zadovoljstvo čovjekovo.“³⁰

Želja za povratkom nije bila upitna. Ipak, on sam nije postavljao uvjete za povratak. Povratak je ovisio o njegovu zdravstvenom stanju i mogućnosti slobodnog kretanja i bavljenja onim što bi sam htio.³¹ Jedan od onih koji su ga poticali na povratak u domovinu bio je monsijor Rittig, koji ga je uvjeravao kako ne postoje nikakve zapreke ili bojazni oko eventualnih neugodnosti, navodeći pritom kako je Meštrovićeva duboka nepovjerljivost prema ljudima, koja ga je od uvijek obilježavala, bila razlog zbog kojeg se teško odlučuje na put. Podsjeća ga i kako se svaka nepovjerljivost naplaćuje nepovjerljivošću. Poziva ga da povratkom u domovinu nadiđe svoju malodušnost i nepovjerljivost, razbije sve sumnje o sebi i uredi sve svoje brige koje ga more i muče i mučit će ga dok se s njima ne suoči na licu mjesta.³²

Još jedan od pokušaja vezanih uz Meštrovićev povratak u domovinu vezan je uz pokušaj otkupa skulpture *Rimske Pietà* koju je izradio 1946. godine u Rimu. U pismu Rittigu od 5. studenog 1950. iznosi osvrt na Đilasov upit u svezi s prodajom skulpture, te objašnjava pod kojim bi je uvjetima prodao. Smatrao je kako Đilasov upit sadrži političku pozadinu, tj. ima propagandistički cilj, a ne iskreno vrednovanje umjetnosti kao takve.

„Ja umjetničko stvaranje smatram jednom vrsti obreda, a obred ne može služiti propagandi, koja je izvan njegova kruga i cilja. Da je meni Djilas rekao: Mi ovu stvar želimo imati kao umjetničko djelo i makar smo ateisti, obzirom na njen siže, mi ćemo je postaviti u crkvu i vjernici će je gledati kao božansku dramu, a mi drugi kao umjetničko djelo, ja bih mu sigurno bio drugačije odgovorio.“

²⁹ Usp. *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim, 6. kolovoza 1946., AMZ-AR.

³⁰ *Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu*, Rim, 29. svibnja 1948., AMZ-AR.

³¹ Usp. *Pismo Ivana Meštrovića Dr. M. Čurčinu*, (prijepis pisma koje Čurčin šalje Rittigu uz svoje pismo Rittigu od 15. prosinca 1945.) pisano 5. listopada, pristiglo 8. prosinca 1945., AMZ-AR.

³² Usp. *Pismo Svetozara Rittiga Ivanu Meštroviću*, Zagreb, 7. lipnja 1948., AMZ-AR.

rio. Zaista bi mogli i oni, koji nisu kršćanskog uvjerenja, u ovoj skupini vidjeti ono što je općeljudsko: i mrtvog Sina, simbol davanja života za braću ljude, i žalosnu mater za sinom, i ožalošćenu sestru za bratom, i rastužena prijatelja za prijateljem. Taj osjećaj imademo svi, bez obzira na ideologije, i on nas veže u jednu ljudsku familiju. Nisu ovo prigovori Đilasu niti aluzije da on ovih osjećaja nema, nego moja ispovijed Tebi na Tvoje čuđenje zašto nisam ponudu prihvatio.“³³

Meštrovićev odgovor na Đilasov upit otkriva njegovu duboku povezanost s umjetnošću te nedvosmisleno stajalište prema njezinoj ulozi u društvu. Bojao se kako bi svojim radom i umjetnošću mogao poslužiti režimu, a nije se htio „povijati“ komunistima, kao što nije ni ustašama. Umjetnost je za njega bila jedna vrsta obreda, a obred ne može služiti u propagandne svrhe. Njegova vizija bila je da skulptura treba biti postavljena u crkvu kao simbol univerzalne ljudske tragedije, kako bi je svi mogli doživjeti na osobnoj razini, bez obzira na vjerska ili ideološka uvjerenja. Čvrsto je vjerovao kako je umjetnost po sebi neovisna i sposobna nadići političke granice i ideološke podjele.

Meštrovićev odnos prema Stepincu otkriva duboko poštovanje i prijateljstvo koje su dijelili. Bio je uvjeren u njegovo poštenje i domoljublje. U Stepincu je vidio ne samo dobrog čovjeka i kršćanina, već i istinskog humanista koji je radio na ublažavanju ljudske bijede i nevolje. „Može se to činiti kao kap vode, kao korica kruha jednom od hiljada bijednika, što je u svakom dobrom djelu skrivena čudna moć, poput klice života u sjemenu koje se kuci u zemlju. Sve smo si bliže i sve se bolje razumijemo, bar u općim ljuckim stvarima.“³⁴ Ove njegove riječi o Stepincu odražavaju vjeru u njegovu sposobnost da donese olakšanje i nadu ljudima u potrebi, čak i kroz male geste.

Kada je dočuo vijesti o Stepinčevoj bolesti, Meštrović je reagirao s dubokom zabrinutošću i dopisom Đilasu od kojeg traži da ih opovrgne ili u slučaju točnosti Stepinca pošalje u sanatorij u Švicarsku, pokazao spremnost poduzeti konkretne korake kako bi pomogao prijatelju u teškoj situaciji.³⁵ Na to mu je Đilas odgovorio kako su vijesti o njegovoj bolesti plod protivničke propagande.³⁶ Osim toga, Meštrović osuđuje komunistički napad na Crkvu i sukob sa Stepincem, ističući njihovu važnost kao simbola borbe za vjersku slobodu i moralne vrijednosti.

„Komunistički nasrtaj na crkvu i na kulturne i moralne zasade zapada mi treba da osudjujemo i odbijamo, ali ga mi sami, sa svojim slabim prsima, nemožemo

³³ Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu, Syracuse, 5. studenog 1950., AMZ-AR.

³⁴ Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu, Rim, 11. lipnja 1946., AMZ-AR.

³⁵ Usp. Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu, Syracuse, 10. kolovoza 1950.

³⁶ Usp. Pismo Ivana Meštrovića Svetozaru Rittigu, 27. rujna 1950., AMZ-AR.

oboriti. Tu, na sreću, nismo sami, a Titova ideologija usprkos njegove svadje sa zapadom, svejedno stoji i pada s Moskvom, baš kao i Stepinac s Rimom.

S našeg gledišta, čak kad titoizam smatramo provizornim, kao što, nadajmo se, i jeste imade pored krupno negativnog i ponešto pozitivna. Prvo, da su Hrvati priznati kao samosvojan narod i da imaju svoju republiku čije su granice označene. Drugo, da je BH posebna republika bez posebne veze sa Srbijom. Treće, da je konačno i Istra uklopljena u Hrvatsku, i tako je cijelo Primorje, od Trsta do Herceg novog, u Hrvatskoj. I sutra ma kakvo rješenje ne može Hrvat-e svesti na manje.³⁷

Meštrovićev stav o rješavanju sukoba između Crkve i države pokazuje njegovu duboku svijet o važnosti vjerske slobode i moralnih vrijednosti u društvu. Smatrao je kako bi teškoće u odnosu između Crkve i države nestale ako bi se riješilo Stepinčevo pitanje, što ukazuje na njegovu percepciju Stepinca kao ključne figure u tom sukobu. Prema Meštroviću, Stepinčev slučaj „pokazuje, da su hrabriji oni, koji vjeruju u besmrtni život. Stepinac i oni slični njemu vjeruju, da se pravi život ne može ni sputati ni razoriti. Stoga, tu je borba između dvije nejednake sile, jedne prolazne i druge vječne“.³⁸ Ovakav pogled sugerira Meštrovićevu duboku vjeru u snagu vjere i moralnosti kao temelja za prevladavanje sukoba i ostvarenje pravednijeg društva.

Pritom ne smijemo zanemariti ni činjenicu kako Meštrović svoj posljednji posjet domovini 1959. godine osim neometanim kretanjem uvjetuje i posjetom kardinalu Stepincu, što je Tito dopustio. Meštrović se susreo sa Stepincem 10. srpnja 1959. Stepinac je razgovor nakratko prekinuo kako bi se pomolio. Meštrović je zapisao svoj dojam o kardinalu u molitvi: „Kao da se u tom času kardinalovo lice svo preobrazilo, imali su utisak, da pred sobom gledaju živog sveca.“³⁹ Meštrovićev opis kardinala Stepinca tijekom molitve sugerira kako je doživio nešto izvanredno. Kardinalovo preobraženo lice tijekom molitve moglo bi biti tumačeno kao duhovno iskustvo koje je nadilazilo običan svakodnevni doživljaj.

Tijekom boravka u domovini Meštrović se triput susreo s Titom. U razgovoru je stekao dojam kako se Tito nije slagao s postupcima režima i Komunističke partije, smatrajući ih štetnima za ugled Jugoslavije u svijetu. Činilo mu se da je Tito bio primoran na takve postupke kako bi zadovoljio Srbe koji su nakon osude Draže Miha-

³⁷ Pismo Ivana Meštrovića Dominiku Mandiću, 30. svibnja 1952., MST, UNDA, CMST 3/99.

³⁸ Ivan Meštrović, *Meštrović o kardinalu Stepincu. Meštrovićeva izjava u The Syracuse Herald Journal od 11. prosinca 1953. god., Hrvatska revija*, 3/1 (1953.), 98-100.

³⁹ Ante Smith Pavelić – Bogdan Radica, *Zadnji Meštrovićev pohod Hrvatskoj, Hrvatska revija*, 48 (1959.), 12/4, 319-322.

ilovića tražili jednu istaknutu hrvatsku osobu. No Meštrović mu je prigovorio zbog potiskivanja hrvatskog imena i hrvatskih interesa, posebno u vezi s Istrom i Dalmacijom koje su se spominjale odijeljeno od Hrvatske. Tito mu je obećao kako Srbi u Jugoslaviji neće prevladati dok je on živ. No kada je nakon presude Stepincu rekao da ga ne može osloboditi jer bi se tome usprotivili Srbi, Meštroviću je postalo jasno tko je odlučujući čimbenik u Titovoj Jugoslaviji „bratstva i jedinstva“ i kako se provodi jednakost u tom bratstvu.⁴⁰ Titov poziv da se vrati i trajno nastani u Jugoslaviji odbio je pravdajući se time što je američki državljanin. Potom je otišao u svoj rodni kraj, gdje mu je iz razgovora sa seljacima postalo sasvim jasno kako Titov režim nije uspio riješiti osnovni problem Jugoslavije, odnos Hrvata i Srba.⁴¹

ZAKLJUČAK

Meštrovićeva mladenačka zanesenost jugoslavenskom idejom koja se na najizvršnji način očitovala u *Kosovskom ciklusu*, neposredno pred Prvi svjetski rat, bila je poljuljana. Društveno-političke okolnosti u kojima mnogi doživljavaju patnju unijele su u njega nemir zbog kojeg je i u stvaralačkom smislu s nacionalnih motiva prešao na religiozne. Njegova privrženost ideji bratstva i jedinstva sa Srbima i vjera u bolju zajedničku političku i gospodarsku perspektivu u razdoblju između dva svjetska rata pokazala se kao zabluda, vezana uz interese europskih velesila. Stvaranje Nezavisne Države Hrvatske Dalmaciji je donijelo talijansku okupaciju, a samom Meštroviću boravak u ustaškom zatvoru i kućnom pritvoru pod optužbom djelovanja protiv režima. Iskustvo susreta sa smrti u ustaškom zatvoru potaknulo ga je na povratak Bogu. Iz autobiografskih bilješki iz tog vremena te posebno iz korespondencije s mons. Rittigom stječemo uvid kako su mu Biblija i kršćanski nauk postali pomoć za svladavanje teških kriza i životnih razočaranja. Vlastitu patnju i patnju hrvatskog naroda u ratnim prilikama promatra u svjetlu Kristove patnje. Zagrebački nadbiskup Stepinac svojim je svjedočanstvom vjere u komunističkom Jugoslaviji pridonio njegovu promišljanju o vlastitom životu u odnosu prema Bogu, a odnos komunističkog režima prema Crkvi i katoličkom narodu u domovini od Meštrovića su učinili antikomunista.

⁴⁰ Ivan Meštrović, *Stepinac – duhovni heroj*, *Hrvatska revija*, 33 (1983), 4, (132), 205.

⁴¹ Usp. Ante Smith Pavelić – Bogdan Radica, *Zadnji Meštrovićev pohod Hrvatskoj*, u: *Hrvatska revija*, 4 (1962.), 326-329.

Završila bih Meštrovićevim riječima iz *Pisma za Uskrs* 1948. godine:

„Sudbina naše domovine Hrvatske i njezinih sinova u Domovini i po svijetu je slična sudbini mnogih drugih naroda koji stradaju. Od koga stradaju i zašto? Od svoje braće ljudi, a stradaju radi svojih i njihovih grijeha. Mržnja i glupost su uzroci grijeha i dok ljudi te uzroke ne pobijede snalaziće ih ista sudbina samo što će se mjenjati uloge. Nasilje će nasljedjivati nasilju. Pored svega toga ni ko ljudi ni ko Hrvati ne smijemo izgubiti nadu ni vjeru u božiju providnost ni u boljega čovjeka.

Trpljenje i stradanje je jedna od milosti Božiji jer ono pročišćava i preporadja čovjeka. I onaj čije rođenje slavimo pretrpio je ko čovjek sve muke i poniženja i napokon umro na križu ali je triumfirao svojim uskrsnućem i sjaji već dvije hiljade godina i nikakva mu magla neće da umanji sjaj.

Naravno da je nama najmiliji onaj dio zemlje na komu smo se rodili i koju zovemo naša domovina, ali je cijela zemlja čovjekova domovina a cijelo čovječanstvo naši sugradjani. (...) Svaka kaplja našeg znoja koji svaka suza natapaše stvarno je naša uža domovina i konačno joj treba iskupiti slobodu među slobodnima. Zato ukoliko svaki od nas izgradimo sebe moralno i duhovno izgrađivati ćemo svoju Domovinu.“⁴²

IVAN MEŠTROVIĆ – PRISONER OF ANTE PAVELIĆ AND ANTI-COMMUNIST

Summary

In the article the author researches the complex dynamics of the relationship between the sculptor Ivan Meštrović and the leader of the Independent State of Croatia (NDH) Ante Pavelić, as well as Meštrović's anti-communist views.

In the first part of the article the author describes the life and work of Ivan Meštrović during and after the Second World War, under the rule of Ante Pavelić and Josip Broz Tito. In the presentation of the artist's deepest thoughts and feelings in relation to political and social issues, as well as his concern for family and friends, the author uses the correspondence with Msgr. Svetozar Rittig and Dr. Ivo Tartaglia. She also emphasizes the intercession of Cardinal Alojzije Stepinac in Meštrović's release from Ustasha rule. She also points out Meštrović's activity in advocating for the release of Alojzije Stepinac from the communist government.

In the second part of the article, through the analysis of the historical context and political turmoil, the author reveals how

⁴² Ivan Meštrović, *Pismo za Uskrs* 1948. god., Arhiv Hrvatskog papinskog zavoda svetog Jeronima, Rim.

Meštrović's attitudes and political beliefs shaped his destiny in the turbulent period of Yugoslav history of the 20th century.

Keywords: Ivan Meštrović, Ante Pavelić, NDH, Josip Broz Tito, anti-communist